

V Šoštanju so osnovno šolo poimenovali po Karlu Destovniku - Kajuhu, sodelavcu morilske komunistične organizacije Vos.

Kajuh soodločal o smrti (2.)

IVO ŽAJDELA

Vlado Vrbič je napisal roman o Karlu Destovniku - Kajuhu *Prestreljene sanje*. Napisal je tudi literarizirani poskus rekonstrukcije sodelovanja Destovnika s komunistično morilsko organizacijo Vos, med drugim srečanje s komunističnim vosovskim funkcionarjem, ki ga je vključil v delovanje v njem.

Prestreljene sanje (založba Litera, Maribor, 2020, str. 226–227): »Zdaj pa k stvari. Veš, da imamo v Osvobodilni fronti močno Varnostno-obveščevalno službo, ki je strah in trepet okupatorjev in domačih izdajalcev. Dobro veš, kako odmevne so likvidacije, ki jih izvajajo člani varnostne službe.« Sekretar je za nekaj trenutkov utihnil, da so izrečene besede naredile vtis na mladeniča /Destovnika/ na nasprotni strani mize, potem pa nadaljeval: »Za uspešno delo celotne službe je

še posebej pomembno dobro obveščevalno delo. Pridobiti moramo maso zavednih ljudi na terenu, da nam bodo posredovali čim več pravih podatkov o okupatorju in naših rojakih, ki z njim sodelujejo, o tem, s kom se družijo, kje se gibljejo, kaj počnejo, kaj jedo in ne nazadnje s kom spijo. Vemo, da si zelo dober organizator še iz dijaških in sokolskih časov, da si bister in zanesljiv. Zato resno računam, da boš pristal na to, da te vključimo v obveščevalno službo Vosa.«

Karli je bil na pol že pripravljen, da ga bo sekretar nagovarjal, da se priključi likvidatorjem, in ni vedel, kakšen naj bi bil njegov odgovor. Zdaj ga je rešil dvomov. »Ja, pristanem, tovariš sekretar,« je z olajšanjem potrdil in tako postal obveščevalec Vosa z ilegalnim imenom Korlek, že čez nekaj dni pa na partijskem sestanku še član Komunistične partije Slovenije, brez ceremonij, le nekaj visoko donečih besed spodbude in tovariški stisk roke partijskega sekretarja.

Tako Vrbič.

Vodja »sledilcev«

Komunisti so v pomoč t. i. varnostni službi organizirali obveščevalno in sledilsko službo, slednjo januarja 1942. Poleti 1942 so organizirali še posebno obveščevalno skupino za zbiranje vojaških podatkov. V delovanju obveščevalne službe je sodelovala sledilska služba. S sledenjem pomembnejšim ljudem iz protirevolucionarnega tabora je dopolnjevala podatke, ki jih je zbirala obveščevalna služba.

Glavna naloga sledilske službe je bilo zasledovanje posameznikov, ki jih je VOS nameravala umoriti. Na tem zasledovanju je ta služba naredila natančno pot, po kateri se je zaznamovani gibal. Če so razmišljali, da bi ga lahko ubili v njegovem stanovanju, na delovnem mestu ali kakšnem drugem prostoru, so v obveščevalni službi naredili podroben načrt tega prostora.

Karel Destovnik je kot očitno zelo zanesljiv mladi komunistični aktivist postal vodja ene od teh sledilskih služb. S tem je postal zelo pomemben člen v združbi komunističnih teroristov in zločincev. Eden od t. i. sektorjev specialne obveščevalne službe je bil sektor »kulturnikov«, v katerem je deloval Karel Destovnik - Kajuh.

Cesar o Destovniku

Emil Cesar je v knjigi *Karel Destovnik - Kajuh, Zbrano delo* (Ljubljana, 1978), ki ima 604 strani, le na malo več kot polovici strani omenil Destovnikovo »delo« v Vosu, tako je zapisal (str. 124–125): »Menda je od spomladi 1942 delal Kajuh kot obveščevalec pri varnostno-obveščevalni službi. Stane Runko se spominja, da je bila velika odlika njegovega dela samoiniciativnost.

Glavna naloga sledilske službe, ki jo je vodil Destovnik, je bilo zasledovanje posameznikov, ki jih je VOS nameravala umoriti.

Za delo v varnostno-obveščevalni službi je predlagal vrsto novih, predanih tovarišev, z njimi pa je izpolnil tudi lastno obveščevalno mrežo /ustna izjava Staneta Runka in izjava Zdenka Zavadlava/, jim nalagal dolžnosti in tako dobival od njih zelene podatke /*Utrinek iz ilegale. Srečal sem Kajuha, Celjski tehnik*, 30. junija 1961, str. 24, in izjava Zdenka Zavadlava/.

Naloge, ki jih je izvrševal, so bile težke in odgovorne, zato mu je veljala posebna skrb članov varnostno-obveščevalne službe, s katerimi je bil v neposredni zvezi. Varnostno-obveščevalna služba (VOS) mu je tudi preskrbela troje ponarejenih kaznic: ena se je glasila na njegovo pravo ime, ki je pa ni mogel uporabljati. Druga je bila izstavljena na ime Drago Jeran, na njegov pesniški psevdonim iz predvojne sodelovanja v naprednem mladinskem

Pred vhodom v osnovno šolo so postavili tudi kip pesniku in »narodnemu heroju«.

tisku, tretjega pa na povsem izmišljeno ime Jakob Rovšek.

Izredna skromnost in lastna nezahtevnost sta bili odliki, ki se jih po tolikih letih posamezni člani še dobro spominjajo. Od spomladi 1942 se je prebijal s tristo lirami mesečne denarne podpore. Runko pa se tudi spominja, da je vsakokrat, ko je pomoč dobil, rahlo zardel. Vendar tudi pri tem delu, ki ga je opravljal, ni bila zabrisana meja med Kajuhovim pesniškim hotenjem in Kajuhom borcem.«

Le toliko Emil Cesar leta 1987. Nič o tem, kaj je Destovnik pri Vosu počel.

Sodelovanje pri umorih

Zato si za silo pomagajmo z literarno fikcijo Vlada Vrbiča. Na straneh 239–242 je zapisal: »Jeseni se je Karli polno vključil v obveščevalno delo, zadolžen je bil za zbiranje podatkov, pridobival je nove sode-

lavce, zbiral posamična poročila s terena, jih ocenjeval ter poročal svojim nadrejenim. Skušal je biti pošten in v svojih poročilih ni omenjal podatkov, ki jih je imel zgolj za opravljanje ali morda za zavist.

Njegovi obveščevalci na terenu niso bili šolani, bili so navadni ljudje z napakami. Zasledovali so italijanske oficirje, skozi okna izposojenih stanovanj so opazovali, kdo vse zahaja v stanovanje znane sodelavca okupatorja, sledili so dekletom, ki so se družila s sovražnimi vojaki, opazovali vojašnice in skladišča ... Med svojimi obveščevalci je Karli morda še najbolj zaupal Vlado /Vlado Valenčak/, ki je bil učitelj, razgledan, pameten in zanesljiv in je z njim v svojih krajih sodeloval že pred vojno. Naložil mu je, naj na vsakem koraku spremlja italijanskega generala, naučil ga je skrivanja in spreminja-

nja zunanosti, da ga ne bi prepoznali kot obveščevalca. Kasneje je Vlado na vsakem koraku spremljal tudi plavogardističnega vodjo Novaka /Karl Novak, načelnik promihajlovičevske Jugoslovanske vojske v domovini/.

V Vladovem stanovanju so poslušali Radio London, novice prepisovali in jih pošiljali skritim tiskarnam, da so jih razmnoževale. Karliju je dostikrat prišlo na misel, da so prav od njega odvisna mnoga življenja. Bo ocenil tako ali drugače? Bo poročal tako ali drugače? Dovolj je bil skoraj nedolžen namig, pa je bilo človekovo življenje na nitki. Ne enkrat se je, potem ko je izvedel za kakšno usmrnitev, vprašal, ali je k njej s svojim obveščevalnim delom prispeval tudi sam. V teh trenutkih si je olajšal vest tako, da je vso odgovornost prenalil na vrh Vosa, ki je zadnji odločal o kaznih.«

Član ožje skupine

»Ob obveščevalni dejavnosti pa je bil Destovnik tudi politično zelo aktiven. Bil je član ožje komunistične partijske skupine v obveščevalni službi, ki naj bi bila motor, ki vodi in nadzira delo službe. Poleg tega je vodil še poseben krožek vrinjencev, ki so bili posebej pomembni za obveščevalno dejavnost, z njimi je namreč VOS prodirala v najbolj pomembne okupatorjeve službe.

Članom skojevske organizacije v obveščevalni službi je skupaj z nekaterimi tovariši predaval o marksizmu, komunizmu, tekoči literaturi in usmeritvah partije. Partijske sestanke so običajno imeli v posebni sobi v gostilni Fortuna v Šiški /na Vodovodni cesti za bežigraskim stadionom/, ki je bila zbirališče vosovcev. Na mizi so imeli kozarce s pijačo in igralne karte, če bi v gostilno slučajno vdrli Italijani. Po koncu sestanka je vedno sledil kulturni program z branjem svetovne in domače literature, prav pogosto pa je z deklamiranjem svojih pesmi nastopil tudi Karli.

V gostilni je bilo posebno vzdušje, ko je bila uspešno izvršena katera od likvidacij. Gostje so bili pijani uspeha, prepričani o pravičnosti kaznovanja sovražnikov in domačih izdajalcev. Karli je navadno sedel v kotu in zamišljeno opazoval fante, tri, štiri leta mlajše od sebe, ki so se pred ostalimi hvalili s svojimi dejanji. Nekateri so bili čisto ravnodušni do svojega početja, pri nekaterih je bilo opaziti nenaravno žejo po krvi. Nikoli ni užival v teh zmagoslavnih večerih, če so ga nagovali k deklamiranju, je ubogal, stopil v sredino gostilniške sobe in oddeklamiral nekaj svojih borbenih pesmi, najbolje, kot je v tistem ozračju sploh zmoget. To je bilo zgolj še eno od mnogih dejanj v dolgi vojni drami.«

Tako Vrbič v romanu o Kajuhu.

Solze morilcev

Brane Senegačnik je v *Družinini* prilogi *Slovenski čas* (štev. 153, 8. 1. 2023) komentiral zdajšnjo propagando o Destovniku in se dotaknil tudi njegovih deklamiranj pred vosovskimi zločinci v gostilni Fortuna.

»Še bolj zaneseni so spletni komentari in besede ustvarjalca dokumentarnega filma *Samo en cvet* – tu ne manjka niti orošenih oči: 'Ob vsaki pesmi in vsakem človeku, ki je govoril o njem ali recitiral njegove pesmi, je imel kdo od nas solzo v očesu.' Rad verjamem takšnemu ganotju in zanosu. So se pa ob Kajuhovih verzih utrinjale solze še v drugih očeh – škoda, da o tem pomembnem poglavju pesnikovega dela praktično ničesar ne slišimo.

Ob 10. obletnici ustanovitve OF se je podpisani član VOS-a spominjal partijskih sestankov v gostilni Fortuna na Vodovodni cesti za Bežigradom, kjer 'se je zbirala oborožena pest Ljubljane, ki je na ukaz Partije bila pripravljena udariti sleherni čas! /.../ Po izčrpnem dnevnem redu je naš Korlek Karlo Destovnik - Kajuh recitiral svoje najnovejše pesmi iz ciklusa *Markacije*. S stisnjenimi pestmi smo ga poslušali in nekaterim se je solza predanosti zasvetila v očeh /.../' Poezija kot ideološki motivacijski trening za likvidatorje? Huda misel, toda vosovci so s stisnjenimi pestmi in orošenimi očmi slejkoprej odhajali na likvidatorske akcije, v katerih je 'oborožena pest Ljubljane' tolkla po Slovincih in Slovenkah, včasih tudi otrocih. In prav gotovo so tekle solze tudi za temi žrtvami ... Nevidne solze, ki jih ni smelo biti: spomin nanje je bil prepovedan in sčasoma izbrisan.«

»Kako smo zmerom vsi prislunhili Kajuhovemu zamolkemu baritonskemu glasu ter silni in vseprešinjajoči moči njegove žive, prepričljive umetniške besede, ki je v verze prelivala ter sprotila nova in znova oživljala in povečevala tisto, kar je v nas zraslo v upor! Kajuh znal vse svoje pesmi na pamet. In ko jih tako govoril, smo strmeli vanj, v ostri profil njegovega razširjenega, smelega

»Kako smo zmerom vsi prislunhili Kajuhovemu zamolkemu baritonskemu glasu ter silni in vseprešinjajoči moči njegove žive, prepričljive umetniške besede.« Govori na mitingu v Starem trgu pri Ložu 21. 11. 1943. (Iz razstave v Nuku)

»Delo je delo«

Naj nadaljujem z Vrbičevim literarnjenjem o Destovniku. »Nekega večera je z enega takšnih slavij prišel /Destovnik/ na Vošnjakovo ves pobit, z žlico je stikal po polenti, jo nazadnje odložil, na hitro izdavi lahko noč in odšel v sobo. Silva je kmalu prišla za njim, našla ga je ob prižgani luči oblečenega ležati na postelji. Bil je bled kot stena, noge je imel pokrčene, roke pa tesno prižete k prsim. Sedla je v njegov zgib in ga nežno pobožala po licu. 'Ljubi, kaj je narobe?' 'Ah, nič,' je s težavo zamomljal.

Ni mu verjela, a ni silila vanj. Potem je začel sam: 'Se spomniš, ko sem ti povedal, da je Miran dobil nove naloge v Osvoobodilni fronti? No, malo po tistem sem

ga obiskal in ga našel v prav bednem stanju. Govoril je o tem, kako je ubil človeka ...'

'Kako to misliš? Da bi Miran ubil človeka?' je nejeverno zmigala z glavo.

'Nisem ti povedal, da je postal pripadnik Vosove varnostne službe, saj veš, eden izmed tistih, ki po mestu izvajajo likvidacije. In zadnjič je bil v prvi akciji. Bili so trije. Pravzaprav ne ve točno, kdo od njih je bil tisti. Ustrelili so naenkrat. In potem je bruhal.'

'Ampak to je bilo spomladi, mar ne? Kakšno zvezo ima to danes s tabo?'

Odločal se je, ali naj ji zaupa ali ne. Ko ga je ohrabrujoče stisnila za roko, je bil pripravljen.

'Čprav ne bi smel, sem ti povedal, da sem tudi sam član Vosa, ampak tistega dela, ki se ukvarja samo z zbiranjem podatkov. Več ti o tem nikoli nisem govoril. Tudi zaradi tvoje varnosti. Vosovci se kar pogosto dobivamo v gostilni v Šiški, še posebej je burno po uspehih likvidacijah.' Počakal je, da je vsrkala izrečeno, in še vedno mukoma nadaljeval: 'Tudi danes smo imeli takšen večer. Umaknil sem se v kot, ni se mi zdelo, da bi sodeloval v praznovanju. Pa je prisedel k meni eden izmed tistih najbolj hladnih varnostnikov, ki jim je petelin na puški kot kmetu lopata. Delo je delo. Opraviti ga je treba. Dolgo me je gledal, potem pa porogljivo navrgel: 'Kaj je, pesnik? Te moti, da pobijamo izdajalce? Ja, ja, pisati je lahko, potem pa ...' 'Nisem mu odgovoril.'«

Toliko pisatelj Vlado Vrbič v romanu o Karlu Destovniku *Prestreljene sanje*, ki ima 375 strani. Nekaj vendarle, saj se eni najpomembnejših epizod v pesnikovi »karieri« ni mogel čisto izogniti, pa čeprav jo je opisal na kratko in benigno. ■

Karel Destovnik - Kajuh in Marija Medved leta 1940. Mitsko je znan kot pesnik upora in ljubimec, popolnoma neznan oziroma zamolčan pa kot sodelavec morilskega Vosa. (Iz razstave v Nuku)